

БОГДАН Л. ДАБИЋ
(Београд)

КОНКУРЕНТНОСТ НАСТАВАКА ЗА ТВОРБУ ГЛАГОЛСКЕ ИМЕНИЦЕ У СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА

Конкурентност језичких средстава заступљена је на свима равни-ма: у фонетици, у морфологији, у синтакси. Још више она је присутна у лексици и стилу. Та конкурентност особито јасно се испољава при покушају нормализације на некој од наведених равни. Стога је можемо пратити и у ортографији, што је мање очекивано — јер правопис и није баш органски део језика. Он је, да тако кажемо, његов административни и спољашњи део. Било како било, тек конкурентност језичких средстава је иманентна самом језичком развоју. А он је оди-ста својствен језику и његовим функцијама.

Старија (традиционална) европска лингвистика схватала је у једној фази свог развоја људски језик биолошки, као неки живи организам. А најновија лингвистика, тачније неки њени екстремни правци, поимали су кадшто језик вулгарно социолошки. Наиме, језички развој одишта постоји, али он је спор и неравномеран. Са превагом структурализма у лингвистици, и не само у њој, језички развој престао је бити предметом пажње и усрдног изучавања. Међутим, у ранијим периодима европске лингвистике он је некад заузимао централно и почасно место. Сам термин „језички развој“ неки од старијих словенских лингвиста — узидали су већ у наслов својих капиталних дела. На пример Пољак Розвадовски и Србин Белић. И не само они.

Конкурентност језичких средстава проистиче већ из њиховог напоредног постојања или из њихове коегзистенције. Наиме, често се дешава да једно језичко средство — у датој језичкој равни — још није изашло из употребе, а већ се појављује друго. Или, још чешће, друга средства. Делећи тако заједничко функционално поље, сва та средства ступају у међусобну конкурентност. Такво стање може потрајати дуже или краће време, али по правилу та конкурентност и борба не

трају никад посве кратко. Нарочито је то приметно у морфологији и у творби речи, где коегзистенција наставака или суфикса обично траје веома дуго.

У овом нашем реферату размотрићемо један фрагмент у конкуренцији обличких средстава из домена *творбе речи* у словенским језицима. Таква конкуренција заступљена је код именица и глагола, као најважнијих врста промењивих речи. Али њу можемо лепо пратити и код придева и заменица. Ми смо за предмет анализе узели овог пута једну граничну категорију: то је тзв. *глаголска именица* (отглагольное существительное, Verbalsubstantiv). У чисто граматичкоме смислу то је именица, али је она глаголског порекла и оно је још увек препознатљиво у нашем граматичком осећању. Барем код школованих носилаца неког словенског језика. Шта је заправо глаголска именица и како је ми поимамо у овој прилици? Ево шта нам се о њој казује у једном од познатијих словенских речника лингвистичких термина: „У хс. језику глаголска именица је облик који се твори од придева трпног, којему се додаје наставак -је, и то редовно од несвршених глагола, а ређе од свршених. А она значи или вршење или пак резултат свршене радње, тј. има значење праве именице. Каткад се у хс. језику намјесто глаг. именице узима инфинитив, нпр. доброга је пастира овце *сџрићи*, а не дерати“ (Р. Симеон, стр. 406).

Ја бих рекао да се глаголском именицом исказује неки процес (радња), само што је он *именички* конципиран. А познато је већ да се именички могу конципирати све промењиве врсте речи, па чак и непромењивих. (У језицима који имају граматички члан — тај поступак је знатно олакшан, јер је члан моћно средство субстантивизације). У словенским језицима лако се именички може конципирати заменица (*свако, неко, нико*); придев (*лејошта, хладноћа, белина*); број (*сџоштина, двојица, тројица*) итд. У старијим граматикама оперисало се и термином глаголско *име*. У тај претинац обично су стављени инфинитив, супин, партицип и глаголска *именица*. Отуд и данас неки словенски лингвисти поимају глаголску именицу шире него што би то требало. Због свега тога можемо рећи да је она тиме налазила себи место у претинцу који се означава као *verbum infinitum*. Додуше, као придружени члан те групе. Било како било, глаголска именица је одиста до данас сачувала и неке препознатљиве црте свога глаголског порекла (аспекат, дијатеза, рекција).

Глаголско *име*, тј. глаголска именица у ширем смислу речи, била је заступљена и у класичним језицима (грчком и латинском). Данас је она присутна и у тзв. светским језицима Западне Европе (немачком, француском и енглеском).

У словенским језицима ту формацију можемо пратити у канонском старословенском језику и у свима живим словенским језицима. У немачком језику глаголска именица твори се суфиксом *-ung* (е *Stimmung*, е *Packung*, е *Deckung*) и вазда је женског рода. У француском језику глаголска именица твори се суфиксом *-age* (*nettoyage*, *tirage*, *battage*) и обично је мушког рода. У енглеском језику глаголска именица твори се суфиксом *-ing* (*meeting*, *parking*, *looping*) итд. Словенска глаг. именица, у ужем смислу речи, увек је *средњег* рода. Међутим, њени конкуренти могу бити мушког и женског рода. О томе ћемо се убедити у даљој разради наше теме. А сад ћемо проследити глаг. именицу и њене конкуренте у следећим словенским језицима: старословенском, руском, чешком, пољском и српском језику.

У старословенском језику биле су *нарочито* продуктивне такве формације од пасивног партиципа (прошлог), са значењем радње и појаве. Примери: *прошениѣ* (од *прошенъ*), *хождениѣ* (од *хожденъ*), *дѣланиѣ* (од *дѣланъ*), *ѹбиѣниѣ* (од *ѹбиѣнъ*) итд. Из таквих творби био је доцније апстрахован суфикс *-није*, за творбу глаг. именице и од оних глагола — који заправо нису ни имали пасивног партиципа. Примери: *кланѣниѣ* (од *кланѣти сѣ*), *рѹданиѣ* (од *рѹдати*), *алѹканиѣ* (од *алѹкати*) итд.

Занимљиво је да се у старословенском језику могла субстантивизирати и *особина* или стање. Примери: *сѹдравиѣ* (од *сѹдравъ*), *безмѹвиѣ*, *ништѣлюбиѣ*, *величиѣ* итд. Тиме се нешто увећао број формација које су звучале исто као глаголске именице (а у ствари нису). То је онда допринело извесној монотонији таквих формација, фонетичкој и творбеној. У том ја видим клицу и први потицај за доцнију конкуренцију творбених наставака — за глаголску именицу — у свим словенским језицима.

Осим тога, изгледа да постоји и нека корелација између употребе *пасива* и глаголске именице (у некоме словенском језику). Где је у већој употреби пасив, онде је боље заступљена и глаг. именица! Тиме се, донекле, може објаснити и она маркантна разлика у употреби глаг. именице — између старословенског и руског језика, на једној страни, и српскога на другој. Наиме, у српском језику глаг. именица се знатно мање употребљава неголи у старословенском и руском. У том има и неке књижности, јер знамо да је старословенски језик био по концепцији *литерарни*. А опет руски језик, као литерарни, одликује се дубоком старином и правим континуитетом. А нови српски литерарни језик, напротив, скорашњег је датума и још увек није довољно окњижен. Он је, наиме, пучког порекла и окњижава се на наше очи (и сад).

Вероватно из разлога истом наведених, или бар њима сличних, професор Кошутић — у својим већ класичним *ПРИМЕРИМА ЈЕЗИКА РУСКОГ* — упозорава наше младе слависте да у превођењу на српски језик не уносе све глаголске именице из руског оригинала. Његова опаска је стилске природе, али уједно граматичке и творбене. Он је одиста понудио убедљиве примере за то из Толстојева „Рата и мира“ (опис битке код Бородина): 1) Они не боялись *взыскания* за *неисполнение приказания*, или за *самовольное распоряжение* = Они се нису бојали да ће бити криви што нису извршили оно што је наређено, или што су о својој глави издавали наредбе.

2) Мјурат послал адјутанта с *требеванием подкрепления* = Мјурат посла ађутанта, тражећи потпоре.

Са своје стране додаћу још један пример, и то из дугогодишње наставне праксе:

3) Прошу *прощения* за *нарушение* правил *приличия* = Опростите што сам нарушио правила учтивости.

Уз то нам Кошутић даје још корисних информација о глаголској именици. Тако нпр. он указује на то да се општи лик глаг. именице израчвао у руском језику у два крака: 1) онај на *-ије*, тј. црквенословенски и књишки и 2) онај на *-је*, пучки, и народни. Тако нпр. ликови *печенье, учење, воскресенье* имају у руском језику једно значење, а ликови *печенье, учение, воскресение* — друго! (Они први задобили су конкретно значење, док ови други значе процес).

За глаголску именицу у руском језику занимљиво је да се она кадшто изводи и од оних глагола који заправо и немају пасивног партиципа или су га евентуално изгубиле већ одавно. Примери: *горение, хотение, умение* итд. Ово се нарочито дешава код итеративних глагола, нпр. *выдавание, познавание* итд. Глаголска именица у руском језику је не само присутнија него се она тамо уопште твори *лакше и слободније*. Код Кошутића је то формулисано веома сажето: „Стога што се глаг. именица у руском језику изводи скоро од свих (sic!) глагола, често ју је zgodније превести личним глаголским обликом неголи именицом“.

У старословенском језику, а тако и у општесловенском, још није било извршено јотовање претходног сугласника — испред суфикса за творбу глаголске именице (који је садржавао јоту). Ово значи напосто да се заонда још нису били стекли услови за тај гласовни процес. У старословенском језику такве формације гласиле су: *дѣланиѣ, рыданиѣ, алѣканиѣ, распатиѣ* итд. Било да се то изговарало [рыданије] или [рыданје], [распатије] или [распатеје], ту још није било услова за јотовање. Наиме, *између* јоте и претходног сугласника онда је још

стајао фонетски изолатор (*и* или *ь*). Међутим, у даљем развоју словенских језика неће се одржати првотни лик глаголске именице. У модерним словенским језицима он је модификован јотовањем и тако је попримио следеће форме:

РЈ *-ние, -тие*; СРП. *-ње, -ће*

ЧЈ *-ní, -ti*; ПЈ *-nie, -cie*.

Још у старословенском језику било је и конкурентних творбених суфикса за творбу глаголске именице, тачније именице са значењем процеса или радње. Такви су били суфикси *-ба, -ва* и неки други. У доцнијем развоју појединих словенских језика такве могућности су још даље ојачане. Ово значи да је конкуренција суфикса за творбу глаг. именице започела још у канонском старословенском језику.

У модерним словенским језицима увећао се број сличних творбених суфикса. Уз то је још створена и могућност да се именице сличнога значења могу творити скоро афиксално, тј. свођењем на саму глаг. основу (уп. сличне ликове у срп. језику — *гриз, леи̑, хваи̑* и сл.). У даљем излагању претрешћемо конкурентне наставке за творбу глаг. именице у живим словенским језицима: чешком, пољском, руском и српском.

У чешком језику називи за какву радњу или процес изводе се од глагола. Најчешће су то глаг. именице, које се данас завршавају суфиксима *-ti* или *-ni*. Примери: *vezeni, psani, napěti* и сл. Осим тога главног начина за творбу таквих формација у чешком језику је жив и суфикс *-ba*. Додуше, он није онако активан као два основна која смо малочас навели. Примери: *těžba, orba, tavba, vystavba, tvorba* и сл. Доста су блиске по значењу и чешке формације којима се исказује произвођење каквога звука. Примери: *hukot, dupot, jasot* и сл. Узгред напомињем да је овај трећи начин творбе глаг. именице познат и у српском језику (уп. *шкргу̑и̑, ѿойо̑и̑, звеке̑и̑* и сл.). Занимљиво је да у чешком језику значење глаголске радње или процеса имају и неке именице без суфикса, које се заправо поклапају с одговарајућом глаг. основном. Примери: *skok, let, vydech, vypis, najem, pruchod* итд. И овај начин творбе глаг. именице има паралелу у српском језику. То се делимично разазнаје већ из наведених чешких примера, јер су неки од њих идентични са српским.

У чешком језику именице са првотним глаголским значењем често попримају конкретно значење. Примери: *chodba, psani* и сл. У том се огледа једна општесловенска појава. Наиме, од самог почетка глаголска именица је, уз основно значење процеса, могла значити и његов резултат. А тиме она већ задобива конкретно значење (уп.

сличне творбе у српском језику, нпр. *йѐчѐње* и *йечѐње*, где је семантичка разлика, додатно, обележена и прозодијски).

У пољском језику конкуренција суфикса за творбу глаголске именице још је јаче изражена. Пољске граматике наводе 5-6 различних суфикса за творбу овог облика. Најпре се истиче да глаг. именица првотно означава *саму радњу*, али да може попримити и значење конкретно. Главни суфикс је ту онај исти који смо већ сусретали у другим словенским језицима. Примери: *śpiewanie* (од *śpiewać*), *czytanie*, *strzelanie*, *bieganie*; *wiezienie*, *plecenie*, *widzenie*. Главном суфиксу за глаг. именицу у пољском језику конкуришу још и следећи, секундарни, суфикси:

- 1) *-ba*: *prośba*, *kośba* и сл.
- 2) *-ęcie*: *odślonięcie*, *zamknięcie* и сл.
- 3) *-ina*: *gościna* (*гошћење*)
- 4) *-unek*: *posatunek* (*љубљење*)
- 5) *-ka*: *orka* (*орање*) итд.

Овде је занимљиво и то што је један од наведених суфикса страног порекла. Наиме, у примеру *posatunek* крије се регуларни пољски заменик за немачко *-ung*, којим се иначе твори глаголска именица у немачком језику. Према томе, ово је хибридна творба, на домаћу реч додат је страни суфикс.

У руском језику главни облик глаг. именице јесте онај са завршетком на *-ние/-нье*, и онај са завршетком на *-тие*. Примери: *пение*, *рисование*, *знание*; *взятие*, *распятие*, *проклятие* и сл. У богатству глаголским именицама у руском језику ја видим изван старословенског, који је и иначе препознатљив у данашњем руском језику. Због (пре)честе употребе глаголске именице у модерном руском језику, њен главни творбени формант растеређује се (ре)активисањем других, конкурентних наставака. Овде ћемо навести само оне који су најпродуктивнији у тој улози. То су: *-ка*, *-оба*, *-ежл/-ежка*, *-ня*, *-от*, *-отня*. Примери: *голодовка*, *гримировка*, *заправка*; *молотьба*, *стрельба*, *гульба*; *учеба*; *грабеж*, *галдеж*, *кутеж*; *бомбежка*, *зубрежка*; *возня*, *резня*, *стряпня*; *беготня*, *толкотня*, *брезготня*. Творбени суфикс *-ой* односи се само на произвођење звука, као и у другим словенским језицима: *гροхой*, *рокош*, *хохой* и сл.

У руском језику веома су активни и суфикси страног порекла (махом западноевропског): *-ација* и *-фикација* (*агитација*, *военизација*, *коллективизација*; *газификација*, *руссификација*, *електрификација* итд.). Њима се прикључује још и активни суфикс *-аж* [аж] из француског језика (*инструктаж*, *саботај*, *пилотај* и сл.). Занимљиво

је да у руском језику неки од ових творбених суфикса (домаћег порекла) имају осетну нијансу експресивности. Од свих конкурентних суфикса за творбу глаголске именице у руском језику — највећу експанзију доживео је *-ка*.

У српском језику употреба глаголске именице није онако честа и жива као што је то случај у руском језику. У глобалу може се рећи да се глаголска именица у српском језику употребљава приближно онолико као што је то случај у чешком и пољском језику. (Ово треба схватити као пашалан емпирички податак.) Па ипак, и у српском језику главни наставци за глаголску именицу осетили су се као *моноџони* и *џреойџеређени*. Због тога је и у нашем језику дошло до расте-ређивања главних творбених наставака — за творбу глаголске именице. Овде ћемо указати само на оне који су постали најактивнији у тој функцији. Уз главне суфиксе *-ње* и *-ће*, који су заправо општесловенски, у српском језику конкурише још 5-6 секундарних. Међу њима су ипак најпродуктивнији *-ај* и *-ба*. Они су се у тој улози толико (ре)активисали да их већ можемо сматрати продуктивнима. Примери: *јецај, смирај, уздисај, вршај, смешџај*. За такве формације у српском језику карактеристично је да им је сугласник испред суфикса већином јотован (*сношај, надражај, гуџљај*). Чак и онда кад није било фонетских услова за то (дакле аналогјски)! Овај наставак за творбу глаголске именице толико је ојачао у српском језику, да је продро и у терминологију. Посебно у медицини и праву: *џобачај, џорођај, оџељај; увиђај, одржај, џредумишљај*.

У релативно новије доба у српском је доста (ре)активисан и суфикс *-ба* за творбу глаголске именице: *вршидба, џгоддба, уредба, наредба, џримедба, наруџба* и сл. Симптоматично је да су хрватски лингвисти веома активисали ова два творбена суфикса, у најновије доба: у намерној потрази за средствима изламања хрватског литерарног језика из српскохрватског. Примери: *изведба, џроведба, џросудба* и сл. Такође: *осџварај, изражај, намешџај* (у значењу *џоложај*) и сл. Тиме су ова два суфикса задобила и диференцијалну стилску улогу у сх. језику.

У српском језику конкурентан је и суфикс *-ња/-њава*. Навешће-мо само неколика примера ради егземплификације: *чежња, слуџња, сџрдња, вожња*... Доста су живе и формације типа: *јурњава, дерњава, џуџњава, звоњава* и сл. Ређе се у нашем језику реализује суфикс *-еж* у тој функцији: *крџеж, џрџеж, лавеж, грабеж, дремеж* и сл.

Напоменућемо још две могућности творбе глаголске именице у српском језику. Обе су, додуше, заступљене и у другим словенским језицима. Прва од њих је, видели смо већ, доста ограничена: само од оних глагола што значе произвођење каквога звука (*кикоџ, џрејетџ*,

звекет, *шкрзгуй*). Друга је могућност уношење страних речи (махом европеизама), или преузимање само друге њихове компоненте: *агитација*, *електрификација*, *силажа*, *киреташажа*. Овај начин присутан је и у другим словенским језицима, чак и више неголи код нас. Тако северни Словени (Пољаци и Руси) кадшто преузму само готов суфиксоид, па га онда прилепе и уз словенску реч (уп. пољско *rosatunek*, руско *военизация* и сл.). У нашем језику такве су творбе: *гњаважа*, *занимација* и сл. Као хибридне и оне су експресивне. Осим ових, наведених могућности у српском језику, има још једна. Ни она није неки спецификум српског језика. То су они случајеви кад се глаголска именица твори некако свођењем, на саму глаголску основу: *уйала*, *уйлаша*, *лей*, *уйуша* и сл. Тиме смо исцрпили све главне *конкурентне* суфиксе у српском и другим словенским језицима.

Јукстапозицијом оваквих творби и њиховим поређењем у четири словенска језика, можемо сад убедљиво понудити следеће закључке, до којих нас је довела израда овог реферата:

1) Лако се запажа да је конкуренција суфикса за творбу глаголске именице веома изражена у свим словенским језицима.

2) Знатан је број наставака који су активисани, или боље, реактивисани у ту сврху — у појединим словенским језицима.

3) Од самог почетка конкурисала су по два–три наставка за творбу глаголске именице. О томе сведочи, на једној страни, старословенски језик, а на другој — модерни словенски језици.

4) Потицај за размах у томе смеру била је *сјоншана шезња* у самом језику — да се растерети главни наставак за творбу глаголске именице. Због велике фреквенције почела је права глаголска именица звучати монотono — фонетски и облички.

5) Занимљиво је да у томе процесу растерећења учествују и европеизми у свима модерним словенским језицима (*-ција*, *-фикација*, *-ажа* итд.).